

*Agnieszka Bartoszewicz**

Późnośredniowieczna Futoma i jej mieszkańcy

Late medieval Futoma and its inhabitants

Abstrakt: Podstawą źródłową artykuły są piętnastowieczne zapiski sądu ławniczego wsi Futoma w ziemi sanockiej. Omówiono ich charakter oraz umiejętności pisarzy. W następnej kolejności przeanalizowano działalność ławy oraz rodzaje rozstrzyganych przez nią spraw. Przedmiotem badań była klientela tego urzędu, którą tworzyli przede wszystkim miejscowi chłopcy oraz przybysze ze wsi położonych w odległości maksymalnie 50 km od Futomy. Omówiono dane dotyczące struktury majątkowej mieszkańców wsi oraz podjęto próbę oszacowania kapitału, którym dysponowali.

Słowa kluczowe: Futoma, wieś, XV wiek, Ruś Czerwona, sąd ławniczy, księga sądowa

Abstract: The article is based on fifteenth-century records from the lay court of the village of Futoma in the Sanok region. It discusses the nature of these records and the skills of the scribes who created them. Next, the activities of the court and the types of cases it adjudicated are analysed. The research focuses on the clientele of this institution, which primarily consisted of local peasants and newcomers from villages located within a maximum distance of 50 km from Futoma. Data on the wealth structure of the village residents is presented, and an attempt is made to estimate the capital they possessed.

Key words: Futoma, village, 15th century, Red Ruthenia, court book

* prof. dr hab. Agnieszka Bartoszewicz, Wydział Historii Uniwersytetu Warszawskiego
abartoszewicz@uw.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0002-5282-2933>

- I. Wstęp. II. Rejestr ławniczy Futomy i jego pisarze. III. Sąd ławniczy.
IV. Klientela sądu ławniczego. V. Struktura majątkowa i zawodowa mieszkańców Futomy.
VI. Podsumowanie

I. Wstęp

Futoma, położona ok. 50 km na północ od Sanoka, 60 km na wschód od Przemysła i 9 km na północny zachód od miasteczka Dynowa była własnością szlachecką, należała do kompleksu dóbr dynowskich, znajdujących się w pierwszej połowie XV w. w rękach rodziny Kmitów¹. Po raz pierwszy miejscowość jest wzmiankowana w 1436 r., w związku z procesem o włość dynowską² toczącym się między spadkobiercami Piotra Lunaka Kmita, jego córką Małgorzatą Mościcową a bratem kasztelanem przemyskim Mikołajem Kmitą. Pięć lat później zawarto ugodę, na podstawie której Małgorzata otrzymała dobra dynowskie, w tym Futomę³. W 1458 r. wieś znalazła się w posiadaniu tamtejszego sołtysa Piotra Soleckiego i jego żony Anny, jako dożywotnia dzierżawa⁴. W 1479 r. prawa do niej przejął Mikołaj Solecki — syn Anny i Piotra⁵. Wkrótce potem Futoma powróciła do potomków Piotra Lunaka, a mianowicie przypadła jego wnuczce Annie z Rzeszowa i Dynowa, a następnie jej spadkobiercom: córce Jadwidzie i jej mężowi Janowi Wojszykowi ze Żmigrodu⁶.

Futoma była wsią średniej wielkości. W przywileju wydanym w 1439 r. przez Małgorzatę Mościcową, określającym uposażenie sołectwa nadanego Piotrowi Soleckiemu jest mowa o 7 łanach sołtyśkich we wsi⁷. W 1515 r. było tu 5 opodatkowanych łanów; w 1552 r. podatek pobrano od 34 gospodarstw⁸. Nie znamy daty lokacji Futomy na prawie niemieckim. Niewątpliwie musiała nastąpić przed rokiem 1446, z którego pochodzą najstarsze zapiski w księdze ławniczej⁹. Dodajmy jeszcze, że w 1451 r. została w Futomie erygowana parafia, co nie pozostawało bez wpływu zarówno na życie codzienne wsi, jak i szeroko pojętą kulturę umysłową jej mieszkańców¹⁰.

¹ Szczegółowo na temat relacji majątkowo-rodzinnych Kmitów zob. Trawka R. 2005, s. 119–130.

² Bachórz, Denowiec, Dynów z przedmieściem, Dąbrówka, Siedliska, Wołodź, Wara, Izdebka z Izdebką, Hłudno, Nozdrzec, Łubno, Ulanica, Futoma, Kąkolówka, Błażowa, Piątkowa, Hyżne, Hadle, Szklary, Harta, Chodorówka, Moszczenica, Niewistka, Laskówka, Lipa; Akta. 1886, nr 1372; Trawka R. 2005, s. 119.

³ Trawka R. 2005, s. 131.

⁴ W zamian za 60 grzywnien. Po śmierci Anny i Piotra oraz po spłacie tej kwoty Futoma miała wrócić do Małgorzaty lub jej spadkobierców; Akta. 1894, nr 3394; Futoma. 1991.

⁵ Futoma. 1991. Ustalenia majątkowe pomiędzy owdowiałą, jak się można domyślać, Anną i jej synami Mikołajem i Piotrem — niegdyś plebanem w Starym Żmigrodzie, a w chwili zawierania umowy w Sokolinie; Akta. 1894, nr 1362, 1363.

⁶ Trawka R. 2005, s. 147. W 1488 r. Anna z Rzeszowa zastawiła połowę wsi Futoma Maciejowi z Niebieszcan; Akta. 1894, nr 1885; Futoma. 1991. Mikołaj Solecki pozostawał właścicielem dziedzicznego sołectwa jeszcze na początku XVI w.; CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 197 (1501).

⁷ „cum duobus laneis sub se pro curia itaque quod septem lanei erunt in numero”; Zbiór. 1970, nr 1455; Futoma. 1991.

⁸ Futoma. 1991. Dla porównania, w Błażowej było w 1552 r. 57 gospodarstw, w Izdebce — 56, Łubnie — 50, Kąkolówce i Hłudnie — po 30, Nozdrzu — 23, Piątkowej — 17, Warze — 16; AGAD, ASK, dz. I, nr 21, k. 920–921.

⁹ Nie jest wykluczone, że lokacja Futomy miała miejsce w latach dwudziestych XV w. podczas akcji kolonizacyjnej prowadzonej przez Piotra Lunaka; Trawka R. 2005, s. 123.

¹⁰ Jaśkiewicz B. 1958, s. 13. Parafia obejmowała tylko dwie wsie, obok Futomy jeszcze Piątkową; Mnich A. 1998, s. 99; por. Bylina S. 2002, s. 21–25.

II. Rejestr ławniczy Futomy i jego pisarze

Księga ławnicza Futomy, jedna z najstarszych zachowanych do dziś ksiąg sądowych wiejskich, z oczywistych względów stanowi interesujący materiał źródłowy¹¹. W tym liczącym ponad 800 stron tomie, który swój kształt uzyskał w XIX w., znajdują się składki z zapiskami z lat 1446–1664¹². Przedmiotem mojego zainteresowania są najstarsze noty powstałe w drugiej połowie XV w. (z lat 1446–1498)¹³.

Forma zapisek w aktach urzędów, zarówno miejskich, jak i wiejskich, zależała przede wszystkim od pisarzy, którzy różnie radzili sobie z powierzonymi im zadaniami. W wypadku wiejskich ksiąg sądowych rzadko jesteśmy w stanie ich zidentyfikować. Wiemy jednak, że na ogół wywodzili się z grona miejscowych duchownych, czasem wpisów dokonywali osobiście właściciele wsi, czasem — zatrudniani przez nich administratorzy lub przewodniczący ławie sołtysi¹⁴. Sytuacja w Futomie zapewne nie odbiegała od tej normy. Biorąc pod uwagę, że wieś była siedzibą kościoła parafialnego, a księża bywali klientami sądu ławniczego¹⁵, można uznać, że najczęściej to miejscowy kler angażowano do prowadzenia zapisek w księdze ławniczej, choć na pewno były od tej reguły wyjątki.

Zapiski w księdze Futomy, podobnie jak w innych księgach wiejskich¹⁶, wnosząc o różnych charakterach pisma, prowadziło wielu pisarzy, np. w latach 1446–1460 było ich 13. Futomscy pisarze wykazywali różny poziom kwalifikacji. Do lat dwudziestych XVI w. językiem zapisek była konsekwentnie łacina, a słowa w języku rodzimym, polskim, występowały sporadycznie¹⁷. Na ogół zapiski sporządzano prostym językiem, ale bez poważniejszych błędów. Tylko część pisarzy podawała daty, częściej roczne niż dzienne. Ci, którzy decydowali się na większą precyzję, na ogół swobodnie posługiwali się kalendarzem. Potrafili odwołać się nie tylko do najpopularniejszych uroczystości kościelnych, ale także do dni dedykowanych mniej znanym świętym (np. Feliks, Kryspin, Barnaba, Kalikst, Gotard, Cecylia¹⁸). Futomscy pisarze wydają się także być dobrze obcy z formularzem zapisek sądowych i terminologią prawa

¹¹ Por. uwagi Ludwika Łysiaka o wartości źródłowej księgi wsi Wary; Księga. 1971, s. 11. Wcześniejse od księgi Futomy są zapiski ławnicze z Krościenka (1408 r.), Trześniowa (1419), Brzeżówki (1429) i Nowej Wsi (1441). Rejestr ławniczy wsi Wary, znajdującej się, podobnie jak Futoma, we włości dynowskiej zachował się od 1449 r.; Wiślicz T. 2010, s. 292–297.

¹² CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1; Katalog. 2007, nr 104. W *Słowniku historyczno-geograficznym ziemi sandomskiej* podana została błędna informacja o zaginięciu księgi w czasie II wojny światowej; Futoma. 1991. Informacji o księdze brakuje także w popularnym opracowaniu dziejów Futomy; zob. Mnich A. 1998. Interesujące uwagi na temat losów tej księgi zob. Wiślicz T. 2010, s. 294–295.

¹³ Najstarsza datowana zapiska pochodzi z 7 lutego 1446 r. Dwie wcześniejsze, w tym jedna zachowana tylko we fragmencie, bez części początkowej, nie mają dat. Od roku 1499 do lat dwudziestych XVI w. zapiski były prowadzone nieregularnie, są lakoniczne, często bez dat; CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 192–214. Podobne zakłócenia są widoczne także w innych księgach wiejskich z tego terenu, m.in. wsi Wary; por. Księga. 1971, nr 139–155 (wpisy z lat 1498–1510). Wydaje się zatem, że było to związane z najazdami Tatarów; zob. Jaśkiewicz B. 1958, s. 34. Choć w wypadku Futomy rozważać trzeba też brak plebana w latach 1503–1526; zob. Mnich A. 1998, s. 99–100.

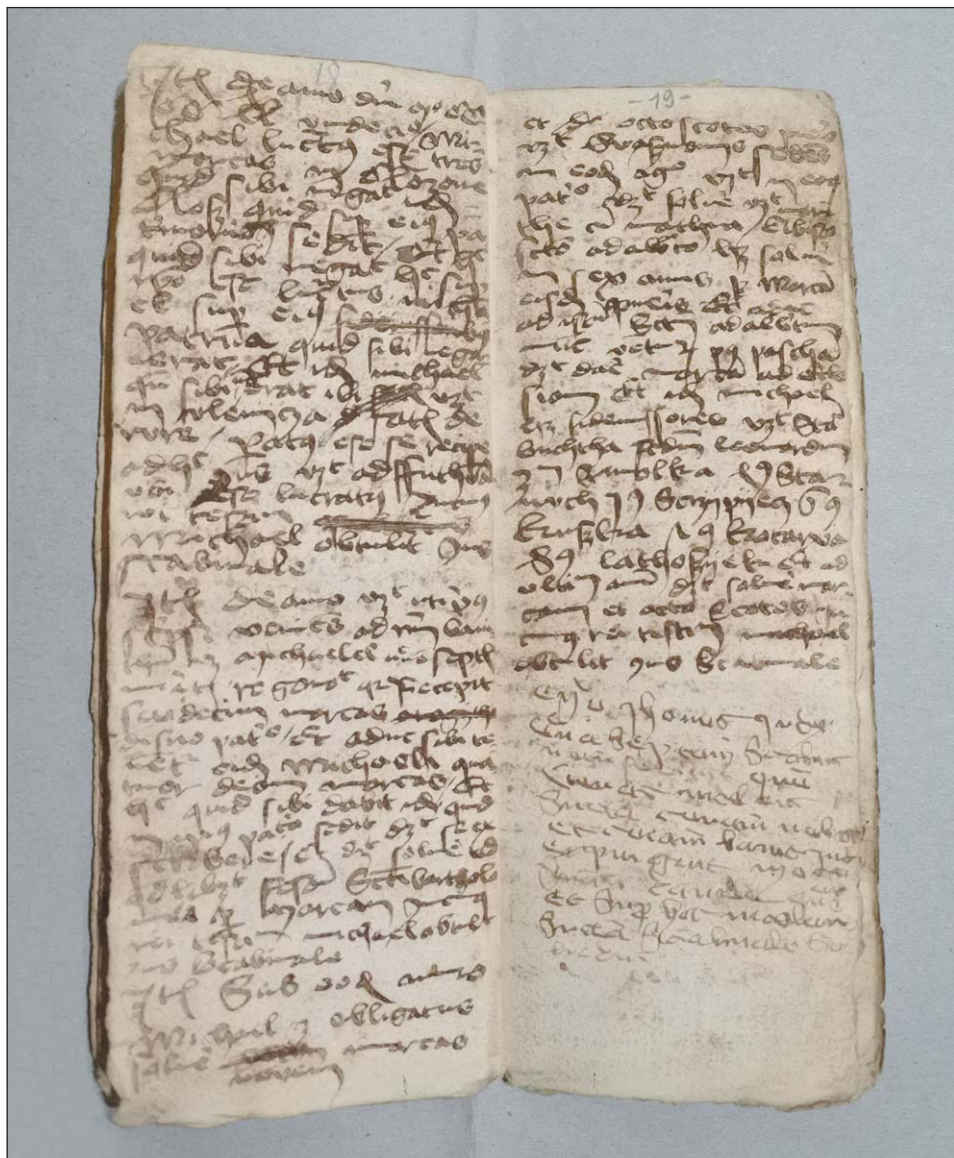
¹⁴ Bartoszewicz A. 2014, s. 593–603.

¹⁵ Por. przyp. 56. Duchownym był też Piotr Solecki, syn Piotra i brat Mikołaja — sołtysów futomskich; Akta. 1894, nr 1363 (1479).

¹⁶ Bartoszewicz A. 2001, s. 117.

¹⁷ Np. „matrimonium et dzadovizna”, „dzyewerz”, „juthra” (jatrew), „nepoti alias wnakowy”, „securrim alias tassek”, „noverka sua alias maczocha”; CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 48 (1466), 64 (1468), 68, 72 (1469), 97 (1473). Pierwsza, pojedyncza zapiska w języku polskim pochodzi z 1521 r.; CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 214.

¹⁸ CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 48 (1467), 88 (1472), 107, 108 (1473), 114 (1475), 131 (1479).

Ryc. 1. Fragment księgi ławniczej Futomy. Źródło: CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 18–19

niemieckiego, chociaż oczywiście zdarzają się także zapiski sporządzone nieporadnie i zawierające jedynie najbardziej podstawowe informacje o sprawie (ryc. 1).

III. Sąd ławniczy

Stałym dniem zebrań ławy w Futomie był poniedziałek. Corocznie odbywało się przynajmniej kilka (średnio od sześciu do dziesięciu) sesji, podczas których sporządzano zapiski, przy czym trzeba zauważyć, że większość z tych odnotowanych miała miejsce w pierwszej połowie

roku. Ze zrozumiałych względów w lipcu i sierpniu futomska ława obradowała tylko wyjątkowo. Pojedyncze sesje sądowe przypadły na wrzesień, nieco częściej ławnicy zbierali się w listopadzie i październiku, w grudniu ponownie następowała przerwa w pracy sądu¹⁹. Zanotowane w księdze Futomy datyienne, mimo braku systematyczności, pozwalają zauważyć pewną regularność i powtarzalność terminów posiedzeń ławy, były to m.in. poniedziałki po dniach Trzech Króli²⁰, św. Agnieszki²¹, niedzieli „Oculi”²², Wniebowstąpienia Pańskiego²³, Bożego Ciała²⁴, św. Marcina²⁵. O tym, że istniał przyjęty rytm sądów gajonych (*iudicium bannitum*) świadczą także wzmianki na temat ekstraordynaryjnych zebrań ławy odpowiadających przewidzianym prawem magdeburskim sądom nadzwyczajnym²⁶.

Piotr i Mikołaj Soleccy, określane zarówno jako sołtysi, jak i dziedzice (*heres, dominus hereditarius*), bywali obecni podczas sesji sądu ławniczego i wtedy najczęściej im przewodniczyli²⁷. Trzeba przy tym podkreślić niewątpliwe obycie z prawem i znajomość jego procedur przez Piotra Soleckiego, który w latach czterdziestych XV w. jest wzmiankowany jako „wojewoda dynowski”, czyli administrator zarządzający tymi dobrami, a także jako zastępca procesowy Małgorzaty Mościcowej w sprawach toczonych przed sądem ziemskim w Sanoku²⁸.

Trudno jest stwierdzić, ze względu na nieregularną datację zapisek, czy obecność podczas zebrań ławy przedstawicieli rodziny Soleckich była związana z przewidzianymi prawem posiedzeniami sądowymi wyższej rangi, w których brał udział właściciel wsi lub jego przedstawiciel²⁹. Zwykle futomskiej ławie przewodniczył reprezentant wiejskiej społeczności zastępujący sołtysa, określane jako podwójci (*viceadvocatus*). Futomscy podwójtowie pełnili swoje obowiązki na ogół przez dłuższy czas. Jan Bedlka, wymieniony w tej roli w 1446 r., sprawował swą funkcję do początku lat pięćdziesiątych XV w.³⁰ Jego następca Stanisław jest wprawdzie wzmiankowany tylko w 1452 r.³¹, ale czas urzędowania kolejnego podwójciego, Świętosława, trwał 17 lat (od 1452 do 1479 r.)³². Potem przez kolejnych kilka miesięcy jako *viceadvocatus* określane był Stanisław Włodyka, a w październiku 1480 r. funkcję tę zaczął pełnić wcześniej kilkukrotny ławnik Maciej Kościołek, który był podwójcem jeszcze na początku XVI w.³³

¹⁹ Zgodnie z opatrzonymi datami dziennymi zapiskami z lat 1464–1484 sześć posiedzeń odbyło się w styczniu, w lutym — osiem, w marcu — 14, w kwietniu — dwa, w maju — 14, w czerwcu — 12, w lipcu i sierpniu — po dwa, we wrześniu — pięć, w październiku — osiem, w listopadzie — 10, a w grudniu nie było żadnego; CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 41–166.

²⁰ CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 68 (1469), 89 (1473).

²¹ CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 12 (1447), 60 (1468).

²² Czyli poniedziałek po trzeciej niedzieli Wielkiego Postu; CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 42 (5 marca 1464), 47 (10 marca 1466), 52 (23 marca 1489).

²³ CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 63 (1467), 89 (1471), 212 (1476).

²⁴ CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 49 (1467), 72 (1469), 102 (1473), 114 (1475), 128 (1476).

²⁵ CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 84 (1471).

²⁶ Np. posiedzenie sądu „tempore necessitatis” w celu odebrania zeznania o darowiznie na rzecz kościoła; CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 52 (1467).

²⁷ CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 11 (1446), 14 (1447), 39 (1463), 58–59 (1468), 72, 73 (1469), 166 (1483). Zdarzyło się jednak, że przewodniczył obradom sądu podwójci, choć obecność dziedzica w czasie sesji sądowej została także zaznaczona (zeznanie złożone „coram iure necnon domino herede Soleczki”); CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 94–95 (1473); podobnie — CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 50 (1467).

²⁸ Dynów. 1991.

²⁹ Matuszewski J. 1995, s. 51.

³⁰ Por. CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 9, 12, 13, 22 (1446–1452).

³¹ CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 24.

³² CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 26–129.

³³ CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 129–130.

Ława liczyła siedem osób, raz tylko, wyjątkowo, zanotowano obecność pięcioosobowego kolegium³⁴. Co roku następowała wymiana części jego członków, ale obserwujemy też powroty do pełnienia tej funkcji, np. Mikołaj Kotarba zasiadał w ławie w latach 1469 i 1476, Klemens (Klimek) — 1467, 1471–1473, Jurek — 1469, 1473 i 1476, Jakub Ośliżło w latach 1468 i 1474, Mikołaj Kotarba — 1469, 1476 i 1477³⁵. Wieloletni ławnicy znali zatem procedury sądowe, a także mieli świadomość, że należą do elitarnej grupy wyróżniającej się wśród mieszkańców wsi³⁶.

W literaturze przedmiotu przyjmuje się, że w posiedzeniach sądów wiejskich uczestniczyli wszyscy właściciele gospodarstw tworzący gminę (*communitas*)³⁷. W analizowanej księdze wzmianki potwierdzające ich obecność w czasie posiedzeń ławy pojawiają się jednak tylko wtedy, gdy rozpatrywano sprawy związane z kwestiami dotyczącymi ogółu mieszkańców wsi, np. z oczyszczeniem z niesłusznych oskarżeń czy wygnaniem ze wsi chłopą obłożonego ekskomuniką³⁸. Jednak już samo określenie księgi ławniczej jako księgi gromady, *registrum communitatis*³⁹, wskazuje, że zebrania ławy były traktowane jako zgromadzenie wszystkich pełnoprawnych członków społeczności.

Nie wiemy, gdzie futomscy ławnicy obradowali. Zachowała się wprawdzie wzmianka o sesji sądowej przeprowadzonej w domu Mikołaja Soleckiego („in residencia domini Soleczki”)⁴⁰, ale nie możemy wykluczyć, że pisarz w ten sposób zasygnalizował wyjątkowy charakter posiedzenia. Bardziej prawdopodobnym miejscem zebrania ławy wydaje się być, podobnie jak w innych wsiach, karczma⁴¹.

Tematyka zapisek w rejestrze ławników z Futomy jest podobna jak w innych księgach wiejskich⁴², choć można zauważyć pewne szczególne, charakterystyczne rysy. Z lat 1446–1460 zachowały się 52 zapiski, z których 16 stanowią pokwitowania spłaty należności, najczęściej rat za nabytą ziemię; kolejnych dziewięć wpisów dotyczy spraw o zniesławienie, siedem — spraw rodzinnych (podziały majątkowe i darowizny dla krewnych), sześć to zobowiązania do zapłaty długu i związane z tym poręczenia, a pięć odnosi się do sprzedaży gruntów ornych. Poza tym zanotowano cztery pozwy, dwa zapisy pobożne, wyrok w sprawie o pobicie, informację o banicji ekskomunikowanego kmiecia, ustanowienie opieki nad nieletnimi. Dla kolejnych dekad XV w. widoczny jest wzrost liczby zapisek, z lat 1467–1481 zachowało się ich aż 123. Ponownie większość z nich stanowią pokwitowania (81), mniej jest natomiast zapisów związanych z oczyszczeniem dobrego imienia (tylko trzy). Trzydzieści zapisek dotyczy sporów, ugód i podziałów majątku w rodzinie, sześć — przeniesienia prawa własności (gruntów ornych, barci, młyna), kolejnych pięć to potwierdzenia darowizn na cele pobożne. Ponadto, zanotowano dwukrotnie informację o stawieniu się strony pod nieobecność przeciwnika (*astitio*)⁴³, raz

³⁴ CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 5 (1446).

³⁵ CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 50–127.

³⁶ Wskazuje na to m.in. zapiska, w której jeden z ławników został określony jako „unius fratrum scabinorum”; CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 47 (1466). Autorytet ławników podkreślało także skrupulatne notowanie przez pisarzy list osób wchodzących w skład tego kolegium.

³⁷ Literatura przedmiotu poświęcona wiejskiej „communitas” jest bardzo bogata — ostatnio na ten temat Guzowski P. 2021. Ze starszych opracowań zob. Wyrozumski J. 1985; Kołacz-Chmiel M. 2009, s. 107–112.

³⁸ CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 7 (1446), 14 (1447).

³⁹ CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 52 (1467).

⁴⁰ CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 65 (1465).

⁴¹ Pierwsza wzmianka o karczmie w Futomie pochodzi z przywileju dla sołtysa z 1439 r.; Zbiór. 1970, nr 1455. Później karczma była wzmiankowana zarówno w księdze ławniczej — CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 68, 69 (1469), 129 (1479), jak i w zapiskach skarbowych; Futoma. 1991. Karczmy były miejscem zebrania ławników m.in. we wsiach Wara — Księga. 1971, nr 120 (1486), Maszkienice — Księgi. 1921, nr 526–528 (1485–1486) i Lubatówka — AGAD, Lubatówka, sygn. 1/164, k. 76v (1499), 77v (1501).

⁴² Słowiński J. 1990, s. 34; Łosowski J. 2015, s. 453–454.

— oświadczenie określone jako *protestatio*, a także cztery zobowiązania do zapłaty, pięć poręczeń, protokół zeznań w sprawie dotyczącej bójki w karczmie, informację o posiedzeniu sądu bartnego, umowę o dożywocie.

Zachowane zapiski dowodzą, że w Futomie znane były podstawowe zasady postępowania sądowego. Strony procesowe powtarzały swoje oświadczenia czterokrotnie, odpowiadając na pytania zadane przez podwójciego⁴⁴. Powszechnie przyjętą normą prawa niemieckiego była zasada, że sądowi należy się opłata (*ius scabinale, solidum scabinale, testimoniale*)⁴⁵. Widoczne są też ślady recepcji charakterystycznego dla prawa niemieckiego pojęcia „rok i dzień” („per decursum unius anni et diei iuxta ius Theuthonicale”)⁴⁶. Wśród terminów prawnych regularnie pojawiają się: *fideiussio (cautio fideiussoria)* — rękojemstwo i *fideiussores* (poręczyciele), którzy byli powoływani przy transakcjach związanych z przekazywaniem prawa własności do ziemi i związanych z tym rozliczeniami finansowymi.

IV. Klientela sądu ławniczego

Przed sądem ławniczym Futomy w latach 1446–1460 stanęło około 80 osób w tym pięć kobiet, jako strony w sprawach spornych i niespornych, świadkowie lub poręczyciele. Przynajmniej 16 mieszkańców Futomy (w tym jedna kobieta) kontaktowało się z urzędem więcej niż raz⁴⁷. W kolejnych dziesięcioleciach te liczby wzrosły, w latach 1467–1481 przed obliczem ławników wystąpiło ponad 150 osób (11 spoza Futomy). Wśród nich było 28 kobiet. 47 osób wielokrotnie pojawiało się przed ławą, w tym kilka ponad pięć razy, m.in. późniejszy podwójci Maciej Kościół i ławnicy, Staniuch, Wojciech Chamiec, Maciej Zagadka. Na ogół każde posiedzenie ławy gromadziło liczną klientelę, zdarzało się, że przed sądem występowały całe rodziny⁴⁸.

Klientelę ławy stanowili przede wszystkim kmiecie. Samo określenie „kmetho” jest przez pisarzy używane rzadko; najczęściej w w zapiskach brakuje przydomków wskazujących na przynależność stanową czy pozycję w hierarchii społecznej⁴⁹. Charakter spraw, obrót ziemią, dowodzi jednak, że mamy do czynienia z posiadaczami gospodarstw, choć nie możemy oczywiście wykluczyć obecności w gronie klientów sądu pojedynczych zagrodników. Sporadycznie z urzędem ławniczym mieli do czynienia przedstawiciele najniższej warstwy społeczeństwa wiejskiego, czyli komornicy⁵⁰.

Od czasu do czasu przed ławą w Futomie pojawiali się przybysze z innych miejscowości. Byli to najczęściej mieszkańcy wsi położonych w najbliższym sąsiedztwie, w wielu wypadkach wchodzących w skład włości dynowskiej (w odległości do 15 km: Błażowa, Borek, Gwoźnica,

⁴³ CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 60 (1468).

⁴⁴ Np. „iudicia quatuor iuxta ius Theuthonicum”, „publice per interrogacionem viceadvocati primo, secundo, tertio, quarto recognovit”; CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 64, 65 (1467).

⁴⁵ Np. CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 11 (1446), 21 (1447), 25, 29 (1452), 54 (1467), 59, 60, 67 (1468), 68 (1469); por. Matuszewski J. 1995, s. 73.

⁴⁶ CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 38, 39 (1462), 63 (1468), 77 (1469); por. Matuszewski J. 1995, s. 74.

⁴⁷ Precyzyjne określenie liczby klientów ławy nie jest możliwe, ponieważ pisarze bardzo różnie ich określali, często samym imieniem, niekiedy dość popularnym, jak „Stanislaus”, „Michael”, „Katherina”; CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 15, 18, 21.

⁴⁸ Np. CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 98 (1473, Dorota Łukaszowa występująca z braćmi Maciejem Kościołem i Janem Glistą), 98–99 (1473, Jan Bochankowicz z trzema siostrami i macochą), 115 (1475, Dorota Gryzina z czterema synami i córką).

⁴⁹ Zdarzało się używanie w stosunku do chłopskich mieszkańców Futomy takich określeń jak „circumspetus”, czy „honestus” — CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 61, 64 (1468), 105, 106 (1473); kobiety na ogół występują z przydomkiem „honestas” — CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 78 (1469).

⁵⁰ Nicolaus „inquinus in Futoma” oczyszcza się z oskarżenia o kradzież; CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 75 (1469).

Hyżne, Harta, Kąkolówka, Nozdrzec, Pawłokoma, Piątkowa, Ulanica, Wesoła⁵¹), ale zdarzali się też chłopci ze wsi oddalonych o 20–50 km (Drohobyczka, Golcowa, Konieczkowa, Piotraszkowa, Straszydle, Śliwnica, Szufnarowa, Wyżne, Żarnowa)⁵². Informacje na temat przybyszy wskazują, że obszar migracji matrymonialnych futomian był relatywnie duży, a sprawy związane z podziałami i dziedziczeniem majątków wymuszały kontakt z sądem⁵³. Wśród mieszkańców dalszych stron można natomiast wymienić jedynie Augustyna z Miżyńca (ziemia przemyska, ok. 80 km na południowy wschód od Futomy), który w 1467 r. sprzedał część młyna⁵⁴. Ponadto wśród klientów ławy byli przedstawiciele szlachty — wspomniani już członkowie rodziny Solecckich i skądinąd nieznanymi Jan Uliński⁵⁵ oraz duchowni⁵⁶. Liczba kobiet występujących przed sądem w Futomie była niewielka, ale pojawiały się przed urzędem regularnie. Większość z nich stanowiły wdowy, zdarzało się też, że klientami urzędu byli oboje małżonkowie⁵⁷ lub młode, niezamężne kobiety, które wraz z innymi spadkobiercami uczestniczyły w postępowaniach spadkowych⁵⁸.

Kwestia prowadzenia gospodarstw przez wdowy była już przedmiotem zainteresowania badaczy⁵⁹. Zapiski z futomskiej księgi z jednej strony potwierdzają ich samodzielność i aktywną rolę w społeczności wiejskiej, pełniły m.in. opiekę nad nieletnimi dziećmi i dokonywały w ich imieniu transakcji majątkowych⁶⁰. Z drugiej strony dowodzą jednak, że pozostawały one często pod kuratelą dorosłych synów, zięciów czy braci zmarłego męża, którzy razem z nimi występowali przed urzędem i kontrolowali ich działania⁶¹. Kobiety, które chciały rzeczywiście pełnić rolę głowy rodziny, niejednokrotnie musiały dochodzić swych praw przed sądem⁶².

V. Struktura majątkowa i zawodowa mieszkańców Futomy

Lakoniczny charakter zapisek stoi na przeszkodzie szczegółowemu odtworzeniu realiów życia w późnośredniowiecznej Futomie. Trudno jest np. stwierdzić, jaka była wielkość gospodarstw chłopskich, ponieważ na ogół pisarze nie podawali danych na ten temat, ograniczając się do ogólnikowego stwierdzenia *ager (agrum, agrum alias obssar)*⁶³. Poza uprawą roli

⁵¹ CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 6 (1446), 15 (1447), 26 (1452), 37 (1462), 47 (1466), 50, 64 (1467), 159, 163 (1483), 180, 181 (1492), 182, 184 (1493), 198 (1501).

⁵² CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 52, 60, 65 (1467), 72 (1469), 87 (1472), 159 (1483), 178 (1492), 190 (ok. 1495), 195 (1500).

⁵³ Np. Dorota Prokopowa z Futomy miała zięcia we wsi Borek (14 km), Staniuch — brata we wsi Żarnowa (30 km); CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 64, 65 (1467).

⁵⁴ CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 48.

⁵⁵ CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 13.

⁵⁶ CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 26, 28 (1453, pleban Jakub), 66 (1468, „minister ecclesie” Stanisław), 115 (1475, pleban Wojciech), 159 (1483, nieznanymi z imienia pleban), 167 (1492, „honorabilis” Jakub syn Andrzeja z Futomy).

⁵⁷ Np. CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 67 (1468), 99 (1473), 111 (1475), 212 (1476), 133 (1480).

⁵⁸ Np. CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 37, 44, 98, 101 (1473), 115 (1475), 118 (1476), 122 (1476), 143 (1481), 193 (ok. 1498).

⁵⁹ Kołacz-Chmiel M. 2018, s. 216–245.

⁶⁰ Np. CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 69–70 (1469), 127 (1477) — por. Kołacz-Chmiel M. 2018, s. 215.

⁶¹ CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 44 (1465), 64 (1467), 83 (1471), 87, 90 (1473), 117 (1475), 127 (1477).

⁶² Np. CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 69–70 (1469, ugoda Jadwigi Golemowej z zięciem); 76 (1469, sprawa dotycząca sprzedaży bydła bez zgody dzierżącej gospodarstwo teściowej).

⁶³ CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 61 (1468). Podobnie jest także w zapiskach innych sądów wiejskich; Guzowski P. 2008, s. 70–75. Piotr Guzowski poprzez analizę źródeł skarbowych wykazał, że w pierwszej połowie XVI w. na terenie starostwa sanockiego dominowały gospodarstwa półłanowe lub nieco większe; Guzowski P. 2008, s. 94–95.

mieszkańcy czerpali dochody z hodowli trzody chlewnej, bydła, uprawy konopi⁶⁴ oraz bartnictwa, co potwierdzają transakcje kupna-sprzedaży barci⁶⁵. Przynajmniej w niektórych przypadkach były to spore przedsiębiorstwa, tak jak *silvestre dominium alias mellificia* wycenione w 1473 r. na kwotę 7 grzywien⁶⁶.

Sumy będące przedmiotem uwierzytelnianych transakcji ziemią mieszczą się w przedziale od niecałej połowy do kilkunastu grzywien⁶⁷. Interesujące pod tym względem są także zapisy ugód i podziałów majątkowych. Np. w 1468 r. majątek należny macosze niejakiego Klemensa wyceniono na sumę trzech grzywien, w gotówce miała ona otrzymać tylko jedną trzecią tej kwoty, a poza tym sprzęty domowe, konopie, trzy świnie, dwie krowy i trzy korce zboża⁶⁸. Kilkanaście lat później arbitrzy rozstrzygający bliżej nieokreślony spór zdecydowali, że Jan Trela ma wypłacić swemu siostrzeńcowi Maciejowi 4 grzywiny i jeden wiardunek „de agro in quo sedet”⁶⁹. Wartość ojcowizny należnej niejakiej Małgorzacie wyceniono na 7 grzywien⁷⁰. Więcej, ponieważ 15 grzywien, warte było pole, które zostało sprzedane przez dokonujących podziału majątku spadkobierców, Jadwigę Golemową z dziećmi z jednej strony i jej zięcia Stanisława Golema z drugiej. Uгода zawarta między nimi dotyczyła również bydła (dwa woły przypadły Stanisławowi Golemowi i jego żonie, natomiast syn Jadwigi Mikołaj miał dostać trzy krowy, dwa woły i siewne ziarno)⁷¹. Jan Latala z kolei przekazał pole swemu wnukowi za zaledwie pół grzywiny, ale w zamian za dożywotnią opiekę⁷². Pewną wskazówką dotyczącą stanu majątkowego mieszkańców Futomy są też dokonywane przez nich darowizny pobożne wynoszące od pół do półtorej grzywiny⁷³.

Podobnie jak w innych wsiach ważną rolę w życiu społeczno-gospodarczym pełnił tu młyn⁷⁴, wzmiankowany zarówno w dokumencie wystawionym dla Piotra Soleckiego przez Małgorzatę Mościcową, jak i w szesnastowiecznych źródłach skarbowych⁷⁵. Według dokumentu z 1439 r. stanowił własność sołtysa, ale później, zapewne na skutek prowadzonych przez Soleckich transakcji, prawa doń miało równocześnie kilka osób⁷⁶. Najczęściej wzmiankowany

⁶⁴ Np. CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 58–59 (1468).

⁶⁵ CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 83 (1471), 90, 102 (1473), 110 (1474), 136 (1480). Zachowała się także wzmianka poświadczająca funkcjonowanie osobnego sądu bartnego złożonego z miejscowych kmieci; CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 102–103 (1473 r., Maciej Opaczowicz przekazuje barć synowi „coram iudice Andrzeju Maczyeyowycz et alius iudicialibus videlicet Johanne Probathka et Nicolao Golyen, Mathia Cosczyol, Johanne Szrpypecz, Mathia Żąbka iuris mellifici...”).

⁶⁶ CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 90.

⁶⁷ CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 26 (1447, 9 skojców), 60 (1468, 6 i pół grzywiny), 66 (1468, półtorej grzywiny), 94 (1473, dwie kopy groszy), 140 (1480, 15 grzywien), 154 (1483, półtorej grzywiny). O metodologii badań nad finansami chłopskimi zob. Guzowski P. 2008, s. 44–49.

⁶⁸ CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 58–59.

⁶⁹ CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 152–153 (ok. 1482).

⁷⁰ CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 56–57 (1468).

⁷¹ CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 69–70 (1469).

⁷² CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 73 (1469).

⁷³ CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 22 (1447, pół grzywiny), 105 (1473, pół grzywiny), 132 (1480, 1 grzywina dla miejscowego kościoła i pół grzywiny dla żony), 150 (1481, pół grzywiny), 153 (ok. 1482, pół grzywiny).

⁷⁴ Z bogatej literatury poświęconej młynarstwu warto zwrócić uwagę na Buczek K. 1969; Związek T. 2018.

⁷⁵ Futoma. 1991.

⁷⁶ W 1467 r. młynarz Maciej spłacił należność za młyn Augustynowi z Miżyńca. Kilka miesięcy później zanotowano, że dziedzic Mikołaj Solecki przejął młyn spłaciwszy Filipcę, spadkobiercę zmarłego młynarza Onaczki; w tym samym roku Maciej młynarz miał z Filipczą proces w bliżej nieokreślonej sprawie. Z kolei w 1469 r. Maciej odkupił udziały od Piotra młynarza, a trzy lata później od Małgorzaty z Piotraszówki (ob. Boguchwała ok. 30 km na północny wschód od Futomy) i jej synów (CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 48, 62, 65, 73–74, 87). Kolejne transakcje młynem: CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 184 (1493), 185 (1494), 193 (ok. 1498).

jest jeden z młynarzy, Maciej („Mathias molendinator”), który odgrywał aktywną rolę w życiu wsi, był przez kilka lat ławnikiem, występował także jako poręczyciel i świadek w transakcjach miejscowych kmieci⁷⁷.

VI. Podsumowanie

W świetle analizowanych zapisek dosyć słabo udokumentowane są kontakty futomian z mieszkańcami pobliskich miast i miasteczek. Centrum życia miejskiego stanowił dla nich Dynów, położony nieopodal i należący do tej samej włości. Dla chłopów było to miejsce wymiany handlowej, a także spotkań i kontaktów towarzyskich⁷⁸, mających czasami burzliwy przebieg⁷⁹. Paradoksalnie natomiast, mieszkańcy Futomy byli dosyć mobilni w kręgu wiejskim, a ich relacje rodzinno-gospodarcze obejmowały wsie oddalone nawet o kilkadziesiąt kilometrów⁸⁰.

Zapiski w księdze Futomy dowodzą roli, jaką w lokalnej społeczności odgrywali sołtysi, w badanym okresie równocześnie dzierżawiący wieś i tytułowani dziedzicami⁸¹. Do kręgu wpływowych osób należy też zaliczyć miejscowego plebana, podwójciego i młynarza, a może w nieco dalszej kolejności — ławników. Trzeba jednak podkreślić, że posiedzenia sądu ławniczego angażowały znacznie szerszy krąg mieszkańców wsi, a liczba klientów sądu porównana z liczbą gospodarstw wskazuje, że uwierzytelnianie działań przed sądem ławniczym było w Futomie powszechnie przyjętą normą.

Futoma była jedną z wielu wsi położonych z dala od dużych ośrodków miejskich, za to w sąsiedztwie małego miasteczka. Wśród innych jej typowych cech można wymienić istnienie młyna i karczmy, a także posiadanie przywileju nadającego prawo niemieckie. Sąd ławniczy futomski o wiele bardziej niż analogiczne urzędy w sąsiednich wsiach był zaangażowany w działania związane z obrotem barciami⁸². Jakimś wyróżnikiem był też kościół parafialny i być może szkoła⁸³, chociaż w drugiej połowie XV w. wsi parafialnych było już w Królestwie Polskim niemało. Paradoksalnie jednak, ta przeciętność Futomy jest z punktu widzenia badacza godna uwagi, a zachowane zapiski pozwalają poznać funkcjonowanie wiejskiego urzędu ławniczego i tym samym zaobserwować wiele aspektów życia piętnastowiecznej wsi.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

AGAD [Archiwum Główne Akt Dawnych], ASK [Archiwum Skarbu Koronnego], dz. I [Rejestry podatkowe], nr 21.

⁷⁷ Np. CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 58 (1467), 66 (1468), 70 (1469), 100 (1473), 127 (1477).

⁷⁸ Np. CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 76–77 (1469, informacja o transakcji wołami zawartej w domu mieszczanina w Dynowie między chłopami z Ulanicy i Futomy). Niewątpliwie ważną rolę w życiu Futomy odgrywały tamtejsze targi tygodniowe. Dynowskie jarmarki na św. Wawrzyńca i trzeciego dnia po oktawie Trzech Króli są wzmiankowane od 1512 r. (Matricularum. 1910, nr 1759), ale nie możemy wykluczyć, że odbywały się już wcześniej.

⁷⁹ Proces w sprawie bójki w Dynowie między mieszkańcami Piątkowej i Futomy; CPAHUL, F. 814, op. 1, nr 1, s. 180 (1492).

⁸⁰ Dla drugiej połowy XV w. zagadnienie to wymaga dopiero analiz, ale np. w wypadku wsi Wary widoczna jest znacznie rzadsza obecność przed sądem ławniczym przybyszy z innych miejscowości; Księga. 1971, wg indeksu.

⁸¹ Jak zauważył Andrzej Janeczek w wyniku przeobrażeń społeczno-gospodarczych na Rusi „miejsce staroruskiego bojara i dworjanina zajął szlachcic...”; Janeczek A. 2000, s. 46.

⁸² W księgach ławniczych wsi Wary i Lubatówki takich transakcji nie odnotowano.

⁸³ Por. przyp. 15 i 56. Wzmiankowany w 1468 r. Stanisław „minister ecclesie” mógł, ale nie musiał być nauczycielem w szkole parafialnej; Ryś J. 1993, s. 5–6. Informacja o duchownych pochodzących z Futomy wskazuje, że miejscowi mieli możliwość pobierania nauki i wykorzystywali tę szansę.

- AGAD [Archiwum Główne Akt Dawnych], Lubatówka [Księgi wiejskie Lubiatówka], sygn. 1/164.
- CPAHUL [Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie], Fond 814, op. 1, nr 1 [Księga ławnicza wsi Futoma].

Źródła i opracowania publikowane

- Akta. 1886. *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp. Aleksandra hr. Stadnickiego*, 11, Lwów.
- Akta. 1894. *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp. Aleksandra hr. Stadnickiego*, 16, Lwów.
- Bartoszewicz Agnieszka. 2001. *Księgi sądowe Nowej Wsi (Łobzowskiej) z drugiej połowy XV w.*, „Studia Źródłoznawcze”, 39, s. 115–131.
- Bartoszewicz Agnieszka. 2014. *Pisarze ksiąg wiejskich w późnośredniowiecznej Polsce*, [w:] *Ecclesia. Regnum. Fontes. Studia z dziejów średniowiecza. Prace ofiarowane Profesor Marii Koczerskiej*, red. S. Gawlas, K. Gołąbek, M.A. Janicki, R. Michałowski, M. Piber-Zbieranowska, P. Węcowski, Warszawa, s. 593–603.
- Buczek Karol. 1969. *Z dziejów młynarstwa w Polsce średniowiecznej*, „Studia Historyczne”, 12, 1, s. 17–52.
- Bylina Stanisław. 2002. *Chryścianizacja wsi polskiej u schyłku średniowiecza*, Warszawa.
- Guzowski Piotr. 2008. *Chłopi i pieniądze na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych*, Kraków.
- Guzowski Piotr. 2021. *From “vicinia” to Pcommunitas”. The evolution of village organization and government in the eleventh- to fifteenth century Poland*, [w:] *The Routledge Handbook of Medieval Rural Life*, red. M. Müller, London, s. 51–65.
- Janeczek Andrzej. 2000. *Między sobą. Polacy i Rusini na wspólnym pograniczu w XIV–XV w.*, [w:] *Między sobą. Szkice historyczne polsko-ukraińskie*, red. T. Chynczewska-Hennel, N. Jakowenko, Lublin, s. 37–55.
- Jaśkiewicz Bronisław. 1958. *Dynów do początków XVI stulecia*, Przemyśl.
- Katalog. 2007. *Katalog małopolskich ksiąg sądowych wiejskich XV–XVIII w.*, red. T. Wiślicz, Warszawa.
- Kołacz-Chmiel Małgorzata. 2009. *Spoleczności chłopskie ziemi chełmskiej w późnym średniowieczu*, Lublin.
- Kołacz-Chmiel Małgorzata. 2018. *„Mulier honesta et laboriosa”. Kobieta w rodzinie chłopskiej późnośredniowiecznej Małopolski*, Lublin.
- Księga. 1971. *Księga sądowa wsi Wary 1449–1623*, Starodawne prawa polskiego pomniki, seria 2, 8, wyd. L. Łysiak, Wrocław.
- Księgi. 1921. *Księgi sądowe wiejskie*, 1, Starodawne prawa polskiego pomniki, 11, wyd. B. Ulanowski, Kraków.
- Łosowski Janusz. 2015. *Dokumenty i kancelarie wiejskie*, [w:] *Dyplomatyka staropolska*, red. T. Jurek, Warszawa, s. 447–458.
- Matricularum. 1910. *Matricularum Regni Poloniae summaria*, wyd. T. Wierzbowski, 4, *Sigismundi I regis tempora complectens (1507–1548)*, 1, *Acta cancellariorum, 1507–1548*, Warszawa.
- Matuszewski Józef. 1995. *Prawo sądowe na wsi polskiej lokowanej na prawie niemieckim*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego”, 2, s. 40–75.
- Mnich Andrzej. 1998. *Zapiski z dziejów Futomy*, oprac. Z. Licznarska, Wrocław.
- Ryś Jan. 1993. *Ludzie uczeni w miastach Małopolski w XV wieku*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, 38, 2, s. 3–20.
- Słowiński Jan. 1990. *Kancelarie wsi małopolskich od końca XIV do schyłku XVIII wieku*, „Studia Źródłoznawcze”, 31, 1990, s. 25–36.

- Trawka Renata. 2005. *Kmitowie. Studium kariery politycznej i społecznej w późnośredniowiecznej Polsce*, Kraków.
- Wiślicz Tomasz. 2010. *Księgi sądowe wiejskie z XV wieku*, [w:] *Świat średniowiecza. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi*, red. A. Bartoszewicz, G. Myśliwski, J. Pysiak, P. Żmudzki, Warszawa, s. 290–298.
- Wyrozumski Jerzy. 1985. *Gromada w życiu samorządowym średniowiecznej wsi polskiej*, [w:] *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej*, red. S.K. Kuczyński, 3, Warszawa, s. 219–251.
- Zbiór. 1970. *Zbiór dokumentów małopolskich*, 5, wyd. S. Kuraś, I. Sułkowska-Kuraś, Wrocław.
- Związek Tomasz. 2014. *Kształtowanie sieci młynów wodnych na przykładzie powiatu konińskiego (ok. 1300–1550)*, „*Studia Geohistorica*”, 2, s. 118–142.

Netografia

- Dynów. 1991. Dynów, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu. Edycja elektroniczna*, oprac. T. Jurek (<http://www.slownik.ihpan.edu.pl>), Sanok [A. Fastnacht, *Słownik historyczno-geograficzny ziemi sanockiej w średniowieczu*, do druku przygotowali A. Fastnacht-Stupnicka, A. Gąsiorowski], 1 [cz. 1, Muzeum Regionalne PTTK w Brzozowie, Brzozów].
- Futoma. 1991. Futoma, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu. Edycja elektroniczna*, oprac. T. Jurek (<http://www.slownik.ihpan.edu.pl>), Sanok [A. Fastnacht, *Słownik historyczno-geograficzny ziemi sanockiej w średniowieczu*, do druku przygotowali A. Fastnacht-Stupnicka, A. Gąsiorowski], 1 [cz. 1, Muzeum Regionalne PTTK w Brzozowie, Brzozów].